

VLIK'o žiniasklaida Vakaruose: Eltos biuleteniai ir radijo transliacijos okupuotai Lietuvai

Dr. Regina Laukaitytė

Lietuvos istorijos institutas, XX amžiaus istorijos skyrius, Tiltu g. 17, LT-01101 Vilnius
El. p. regilauk@gmail.com

Anotacija. Pasitelkus archyvinius šaltinius, iševijos periodinę spaudą ir atsiminimus straipsnyje analizuojami du iki šiol istoriografijoje nekelti klausimai: 1) kaip funkcionavo VLIK'o inspiruota informacijos apie okupuotą Lietuvą sklaida Vakaruose; 2) kaip organizuotas žinių perdavimas okupuotai Lietuvai radijo bangomis: kurios stotys kalbėjo būtent VLIK'o vardu, kokį turinį Komitetas transliavo ir kokių atgarsių sulaukė. VLIK'as buvo pagrindinis informacijos apie okupuotą Lietuvą paieškos ir jos sklaidos koordinavimo centras. Žinių sklaidai 1945–1991 m. aštuoniomis kalbomis leisti ir įvairiose šalyse platinti Lietuvos informacijos agentūros Eltos biuleteniai. Du dešimtmečius VLIK'as disponavo radijo eterio laiku – rengė lietuviškas programas Madrido (1955–1965, 1969–1976) ir Manilos (1970–1974) radijo stotyse. Aprūpindamas Vakarų šalių visuomenės informavimo priemones aktualia informacija, VLIK'as vaidino svarbų vaidmenį antisovietinėje žiniasklaidoje.

Esminiai žodžiai: *Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas (VLIK), Eltos biuleteniai, Madrido radijas, Manilos radijas.*

Abstract. Based on archival sources, diaspora periodicals, and memoirs, this article examines two questions that have not been raised in historiography until now: 1) how the dissemination of information about occupied Lithuania, inspired by the Supreme Committee for the Liberation of Lithuania (VLIK), functioned in the West; 2) how the transmission of information via radio waves to occupied Lithuania was organised: which stations specifically spoke on behalf of VLIK, what content the Committee broadcast, and what kind of response it received. VLIK served as the primary centre for the collection and coordination of the dissemination of information

about occupied Lithuania. Between 1945 and 1991, bulletins from the Lithuanian Information Agency “Elta” were produced in eight languages and distributed across various countries. For two decades, VLIK had access to radio airtime, producing Lithuanian programmes on radio stations in Madrid (1955–1965, 1969–1976) and Manila (1970–1974). By providing Western media with current information, VLIK played an important role in the anti-Soviet media landscape.

Keywords: *Supreme Committee for the Liberation of Lithuania (VLIK), Elta Bulletins, Madrid Radio, Manila Radio.*

Nuo pat savo veiklos Vokietijoje pradžios VLIK’o – lietuvių politines organizacijas vienijusio Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto – vadovai ieškojo abipusio ryšio su okupuota Lietuva. Siekta žinoti, kas vyksta šalyje, kokį mastą įgavo antisovietinis pasipriešinimas, antra vertus, siekta turėti įtakos visuomenei, vertinant prasidėjusius sovietizavimo procesus, perduoti žinias apie valstybingumo tęsinį Vakaruose – apie Europoje ir Amerikoje dedamas politines pastangas lemti Lietuvos ateitį.

Vienas svarbiausių informacinio, politinio ir net emocinio ryšio kanalų buvo radijo laidų transliacijos. Vakaruose žinota, kad dar karo metais Lietuvos gyventojai susirado užsienio radijo stotis suprantamomis kalbomis ir susiformavo gyva jų pasiklausymo, dalijimosi išgirstomis naujienomis kultūra, žinota, kad tokias naujienas seka ir visuomenei skleidžia antisovietinis pogrindis. Tad Vakaruose atsidūrę lietuvių veikėjai vieną po kitos organizavo radijo valandėlių transliacijas – nuo 1946 iki 1984 m. lietuviškas laidas į savo programas įtraukė 8 tarptautinės radijo stotys (žr. 2 lentelę). Būtina šių laidų atsiradimo ir poveikio auditorijai sąlyga buvo adekvačios žinios apie įvykius už geležinės uždangos. Tokių žinių laukė ir Vakarų žiniasklaida, tad VLIK’as tapo jų paieškos, apdoravimo ir sklaidos centru.

Šio darbo užduotis – pasitelkus išeivijos periodinę spaudą, atsiminimus bei archyvinis šaltinius iširti du iki šiol istoriografijoje nekeltus klausimus: 1) kaip funkcionavo VLIK’o inspiruota informacijos apie okupuotą Lietuvą sklaida Vakaruose; 2) kaip organizuotas žinių perdavimas okupuotai Lietuvai radijo bangomis: kurios stotys kalbėjo būtent VLIK’o vardu, kokį turinį Komitetas transliavo ir kokių atgarsių sulaukė. Kaip minėta, tai nauji klausimai istoriografijoje, nes iki šiol užsienio radijo stočių lietuviškas programas tyrę istorikai atskiro dėmesio VLIK’o organizaciniam indėliui neskyrė¹. Daugiau žinoma tik apie ne visuomet veiksmingą Komiteto įtaką

¹ BAGUŠAUSKAS, Juozapas Romualdas. Užsienio radijo laidos tautos kovoje dėl laisvės sovietinio režimo metais. *Genocidas ir rezistencija*, 2001, Nr. 2, p. 62–91; ALS., V. [Vytautas Kazimieras Alseika]. Radijo transliacijos. *Lietuvių enciklopedija*, South Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1961, t. 24, p. 344–347; GIRNIUS, Kęstutis K. Radijo laidos Lietuvai. *Lietuvos naikinimas ir tautos kova (1940–1998)*. Sudarė I. Ignatavičius. Vilnius: Vaga, 1999, p. 532–534; ARLAUSKAITĖ-ZAKŠAUSKIENĖ, Inga. *Vilties desantas. JAV radijo transliacijos į Sovietų Lietuvą*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2019.

Vatikano radijo lietuviškai programai². Dviejų tiesiogiai VLIK'o pastangomis įsteigtų ir koordinuotų programų Madrido ir Manilos radijo stotyse istorija apskritai netyrinėta, istorinėje literatūroje neretai kartojamos faktinės klaidos³.

Kelis dešimtmečius VLIK'as viešino informaciją apie savo tiesioginę finansinę paramą (tad galima spręsti ir apie tam tikrą įtaką transliuojamam turiniui) bent keturių radijo stočių lietuviškų laidų redakcijoms: Vatikano, Romos, Madrido ir Manilos. Tačiau jo įtaka pasaulinėms medijoms buvo daug platesnė, nes Komitetas buvo pasirengęs teikti informaciją apie okupuotą Lietuvą: leido Eltos biuletenius, VLIK'o struktūroje funkcionavo Informacijos ir Radijo tarnybos⁴. Be išėvijios aukų, šią veiklą finansiškai rėmė JAV valstybinės institucijos – lėšos skirstytos per JAV Valstybės departamento įkurtą Laisvosios Europos komitetą („Free Europe Committee“). Jo sudėtyje šalia kitų sovietų užgrobtų Vidurio Rytų Europos šalių komitetų veikė Laisvosios Lietuvos komitetas, koordinavęs veiklą ir lėšas, kurias antikomunistinei kovai neoficialiai skyrė Centrinė žvalgybos valdyba⁵.

Eltos biuleteniai

Aktualios informacijos VLIK'o analitikai ieškojo Lietuvos SSR bei SSRS žiniasklaidoje, nuo 6-ojo dešimtmečio pabaigos fiksuodavo liudijimus ir įspūdžius tų, kurie lankėsi okupuotoje Lietuvoje ar iš jos emigravo⁶. Remdamasis šiais šaltiniais, VLIK'as leido

² DANYTĖ, Milda. Tarp VLIK'o ir Vatikano: Vatikano radijo lietuviškų valandėlių kūrimo studijoje (1947–1960). *Priklausomybės metų (1940–1990) lietuvių visuomenė: pasipriešinimas ir / ar prisitaikymas*. Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 104–114; BUŠKEVIČIENĖ, Angelė; KUBILIUS, Valdas. *Monsinjoras Vytautas Kazlauskas: Tiesa padarys jus laisvus*. Kaunas: Pasaulio lietuvių centras, 2010, p. 85–302.

³ Klaidinančios informacijos šaltiniu tapo bostoniškė *Lietuvių enciklopedija*, kurios papildymuose suklysta nurodant Madrido radijo transliacijų pabaigą, Vatikano radijo programos vedėją kunigą Vytautą Kazlauską įvardijant slapyvardžiu Kaziūnas (R. S. Radijo transliacijos. *Lietuvių enciklopedija: Papildymai*. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1987, t. 37, p. 483).

⁴ Informacijos tarnybą VLIK'o Vykdomoji taryba įsteigė 1946 m., nuo 1965 m. ji veikė JAV. Jos žinioje buvo Eltos biuletenių bei kitos aktualios antisovietinės literatūros leidyba ir sklaida. Radijo tarnyba nuo įkūrimo 1953 m. rudenį veikė Roitlingene, vadovavo Gediminas Galva, nuo 1955 m. vasario – Simas Míglinas. VLIK'ui persikėlus į JAV, ši tarnyba liko Vokietijoje, koordinavo laidų finansavimą, ieškojo bendradarbių. Jos funkcijas po kelerių metų perėmė Informacijos tarnyba, lietuviškų radijo laidų vedėjai savarankiškai kūrė transliacijų turinį, naudodamiesi Eltos biuleteniais ir kt. medžiaga. Ryšius su Vatikano, Romos, Madrido ir Manilos radijo lietuviškų laidų vedėjais koordinavo VLIK'o vadovybė (ilgiausiai – vicepirmininkas, reikalų vedėjas Juozas Audėnas).

⁵ Plačiau apie šį komitetą žr.: ARLAUSKAITĖ-ZAKŠAUSKIENĖ, Inga. Laisvosios Lietuvos komiteto JAV veikla. *Lietuvos istorijos studijos*, 2013, Nr. 31, p. 115–137; apie Laisvosios Europos komitetą: SCOTT-SMITH, Giles. The Free Europe University in Strasbourg: U.S. State-Private Networks and Academic „Rollback“. *Journal of Cold War Studies*, 2014, Vol. 16, Nr. 2, p. 77–107.

⁶ Alto vadovybės pasimatymai ir konferencijos Washingtono, D. C. *Naujienos*, 1956 04 17, p. 1. 6-ojo dešimtmečio pabaigoje SSRS atvėrus sienas užsienio turistams, suintensyvėjus ekonominiams ir kultūriniais ryšiams, leidus susijungti dešimtims karo išskirtų lietuvių šeimų, atsivėrė gausybė naujų informacijos apie gyvenimą Lietuvos SSR šaltinių. Pvz., Domo Jasaičio duomenimis, per 1962 m. VLIK'o patikėtiniai

bei platino Eltos biuletenius (1945–1991 m. išleistus 8 kalbomis; žr. 1 lentelę). Jie būdavo nemokamai siunčiami JAV ir Vakarų Europos šalių žinių agentūroms, radijo stotims, parlamentams, universitetams ir viešosioms bibliotekoms, įvairioms politinėms organizacijoms ir įtakingiems asmenims. Istorikai dar nėra tyrinėję Eltos pranešimų cituojamumo pasaulio žiniasklaidoje, nors šie biuleteniai – išties aktualus 1945–1990 m. okupuotos Lietuvos tikrovės vaizdinio Vakaruose šaltinis, lietuvių valios atkurti valstybę liudijimas.

Nemažai Eltos biuletenių turinio užėmė Lietuvos SSR įvykių kronika – sovietinės žiniasklaidos pranešimų apie socialinius bei ekonominius rodiklius, kultūrinės naujienas savaitė iškalbingos citatos arba situacijos analizė. Tokio kronikinio turinio šaltinis vienuolika metų buvo VLIK'o Radijo tarnybos žinioje veikusios vadinamosios monitoringo stoties suvestinės. Vokietijos pajūryje nuo 1952 m. lapkričio 29 d. iki 1963 m. pabaigos funkcionavusioje stotyje buvo išklausomi visos paros Vilniaus radijo stoties pranešimai (nuo 5 val. ryto iki 23 val. nakties). Stotyje dirbo du trys darbuotojai, kurie įrašydavo pranešimus į magnetines juostas ir iššifruodavo⁷. Maždaug 24 mašinraščio lapų apimties kasdieniniai pranešimai būdavo padauginami 12 egzempliorių ir paštu išsiuntinėjami įvairių organizacijų adresais: Eltai, VLIK'o tuo metu remiamų radijo valandėlių per Madrido, Romos ir Vatikano radijo stotis vedėjams, taip pat „Amerikos balso“ lietuviškajai redakcijai, minėtam Lietuvos laisvės komitetui, JAV Kongreso bibliotekai (Vašingtoną ši informacija pasiekdavo per tris dienas) ir kt.⁸ Šios organizacijos analizavo ir toliau skleidė naujausią informaciją, nes spaudoje komentuota:

Iš tų žinių matosi nuoga tikrovė, kurią bolševikai Lietuvoje sukūrė ir tebekuria, matosi taip pat, ko bolševikai siekia, kaip prievartauja mūsų žmones, kur jiems sekasi ir nesiseka.⁹

Vis dėlto vienuolika metų trukęs monitoringas 1963 m. rudenį buvo nutrauktas. Tų metų pradžioje netikėtai sumažinus Laisvosios Europos komiteto finansavimą, VLIK'as ėmė siaurinti veiklos sritis. Jo vadovų korespondencijoje „dėdėmis“ įvardijamo finansų šaltinio praradimas sukėlė krizę: ne tik atsisakyta monitoringo, bet ir paramos Vatikano radijo laidai, sumažintas VLIK'o aparatas, nutarta nutraukti Eltos biuletenio ispanų kalba leidimą (jį išgelbėjo Argentinoje gyvenę lietuviai, toliau biuletenį leidę savo lėšomis)¹⁰. Tiesa, monitoringas jau anksčiau buvo kritikuotas¹¹, nes analogiškas, išsamus ir pigus žinių apie įvykius okupuotoje Lietuvoje šaltinis buvo

apklausė daugiau kaip šimtą iš Lietuvos į Vakarus atvykusių įvairių tautybių asmenų (JASAITIS, Domas. Pro Republica nostra. *Aidai*, 1963, Nr. 6, p. 275).

⁷ *Kaip VLIK'as palaiko ryšį su kraštu, arba kas yra VLIK'o radio tarnyba*. New York, 1956, p. 5–7.

⁸ Kaip sekamos Vilniaus radijo žinios. Iš VLIK'o Informacinės Tarnybos veiklos. *Darbininkas*, 1956 03 13, p. 3l; Tautos fondo aukos. *Tėviškės žiburiai*, 1961 05 25, p. 7.

⁹ Tautos fondo aukos. *Tėviškės žiburiai*, 1961 05 25, p. 7.

¹⁰ 1963 05 02 J. Audėno raštas Kaziui Čibirui, 1963 07 29 VLIK'o pirmininko Antano Trimako raštas Zeferinui Juknevičiui; 1964 09 20 J. Audėno raštas Z. Juknevičiui. *LCVA*, f. 677, ap. 1, b. 431, l. 19, b. 434, l. 11, 22 ir kt.

¹¹ Surinktas lėšas skirstant. *Dirva*, 1959 06 18, p. 3.

sovietinė spauda, Vakarų Europoje gaunama po trijų dienų. Pagrindinius sovietinius laikraščius gaudavo visos radijo laidų redakcijos. Jų citatos nuo 1964 m. pakeitė Vilniaus radijo pranešimus ir Eltos biuleteniuose.

1 lentelė

Eltos biuleteniai

Biuleteniai	Pastabos
1. Lietuvių kalba: <i>Eltos biuletėnis</i> <i>Eltos informacijos</i>	1945–1992 m. leistas Roitlingene, Pfulingene (Vokietija); ėjo A, B, C, D, E, G serijos; nuo 1965 m. leistas Niujorke, nuo 1979 m. Vašingtone; tiražas 1983 m. – 2 500 egz., 1985 m. – 4 000 egz. Iš viso išleistas 1 301 numeris
2. Vokiečių kalba: <i>Elta Pressedienst</i>	1952–1976, 1983–1991 m. redagavo Vytautas Alseika, Valteris Kristupas Banaitis, nuo 1983 m. – Kazys Baronas; 1983–1991 m. leista 4 numeriai per metus; tiražas 1985 m. – 1 000 egz.
3. Italų kalba: <i>ELTA Press</i>	1954–1988 m. leistas Romoje; ilgametis redaktorius – prelatas Vincas Mincevičius
4. Anglų kalba: <i>ELTA Information Service</i> (1956–1979) <i>ELTA Information Bulletin</i> (1979–1991)	1956–1991 m. leistas Niujorke, Vašingtone; redagavo Algirdas Landsbergis; tiražas 1983 m. – 1 500 egz.
5. Ispanų kalba: <i>ELTA</i> (1961–1970) <i>Noticiero De Los Países Bálticos</i> (1974–1988)	1961–1970, 1974–1988 m. leistas Buenos Airėse, Karakase; redagavo Ernestas Paršelis (Parselis), Zeferinas Juknevičius (Iujnevich), Kazys Čibiras, Jūratė Statkutė-de Rosales; tiražas 1968 m. – 800 egz.
6. Arabų kalba: <i>ELTA</i>	1964–1971 m. retkarčiais leistas Niujorke
7. Prancūzų kalba: <i>Elta–Bulletin Lithuanien.</i> <i>Informations et documents</i>	1967–1991 m. leistas Paryžiuje; ilgametė redaktorė – Birutė Venskuvienė (Venskus); tiražas 1983 m. – 1 000 egz.
8. Portugalų kalba: <i>Boletim Elta</i> (1967), <i>Boletim Báltico</i> (1972–1977)	1967 m. išleistas vienas numeris, redaktorius – Jonas Valavičius; 1972–1977 m. <i>Boletim Báltico</i> neperiodiškai leido Baltijos tautų komitetas, nuo 1976 m. ėjo kaip laikraščio „Mūsų Lietuva“ priedas; leistas San Paule, tiražas 1974 m. – 500 egz.

Šaltiniai: Eltos biuleteniai, VLIK'o archyvas; Juozo Audėno informacinio pranešimo, padaryto VLIK'o Tarybos posėdyje 1964 m. spalio 3 d., santrauka. *Draugas*, 1964 10 10, p. 4; Nauji mūsų leidiniai. Baltų biuletėnis. *Mūsų Lietuva*, 1975 08 28, p. 9; Tautos fondas – laisvės veiklai. Pokalbis su J. Giedraičiu, Tautos Fondo valdybos pirmininku. *Draugas*, 1983 02 08, p. 3; ELTA eina jau 30 metų. *Draugas*, 1983 02 08, p. 2; ŠILERIS, Romas. Elta – Pressedienst: reportažas iš Vokietijos. *Aki-račiai*, 1985, Nr. 2, p. 7; Sparčiai auga Eltos skaitytojų šeima. *Eltos informacijos*, 1985, Nr. 10, p. 3; kt.

Eltos biuletenių tiražai, apimtis ir periodiškumas, kai kurių net ir pavadinimai keitėsi, tik anglų, italų ir prancūzų kalbomis ėjo be pertrūkių. VLIK'as siekė, kad nebūtų praktikuojami unifikautos informacijos vertimai, kad biuleteniai būtų orientuoti į vietos visuomenę. Esant būtinybei VLIK'o Informacijos tarnyba išleisdavo ir išsiuntinėdavo spaudos bei radijo žinyboms specialius pranešimus. Šią Komiteto veiklą oficialiai finansavo Tautos fondas¹².

VLIK'o transliacijos okupuotai Lietuvai

VLIK'as neturėjo galimybių įsteigti savą radijo stotį, jo metinis biudžetas – 30–75 tūkst. išėivijos suaukotų JAV dolerių – tam buvo per mažas, Laisvosios Europos komiteto finansavimas ribotas. Kaip ir kitų okupuotų Vidurio Rytų Europos tautų politiniams centrums, Komitetui teko ieškoti privačių arba valstybinių radijo stočių eterio laiko¹³, prisiderinti prie jų reikalavimų (siūlomo ne visuomet Lietuvos gyventojams patogaus laiko, cenzūros).

Iš aštuonių lietuviškas radijo programas transliavusių stočių tik dviejų pradžioje kiekvienąkart po šaukinių būdavo pranešama: „Kalba Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas“ – Madrido ir Manilos¹⁴. Jos pradėjo transliacijas būtent VLIK'o pastangomis, gavo jo finansavimą ir labiausiai naudojosi Komiteto parengta medžiaga bei komentarais. Kitų programų – Vatikano ir Romos radijo stotyse – vedėjai naudojo VLIK'o finansinę paramą ir teikiamu informacijos srautu, tačiau nepateisino jos sklaidos lūkesčių, nes stotys cenzūravo transliacijų medžiagą¹⁵.

VLIK'o programa per Madrido radiją. Nežinia, kam kilo idėja organizuoti lietuviškas laidas iš Ispanijos per Madrido nacionalinę radiją. Tokį pasirinkimą, matyt, lėmė transliuotojo antikomunistinė kryptis ir tai, kad jo eteryje buvo programos

¹² ELTA eina jau 30 metų. *Draugas*, 1983 02 08, p. 2. 6-ojo dešimtmečio pabaigoje iš kiekvieno 100 dolerių VLIK'ui surinktų aukų 46 dol. buvo išleidžiami radijo laidoms Madride, Romoje, Vatikane išlaikyti bei monitoringo stoties darbui, 29 dol. – Eltos biuleteniams anglų, vokiečių, italų ir lietuvių kalbomis (Lietuvi, tavo auka įgalins tęsti Lietuvos laisvinimo darbą. VLIK'o prezidiumo ir Vyriausios tarybos atsišaukimas. *Darbininkas*, 1958 01 31, p. 3).

¹³ 1965 m. apgailestauta: „Deja, radijo transliacijos yra ne mūsų rankose. Radijo stotyse mes esame įnamiais, šiose sąlygose mums lieka kuo plačiau įsisprauti į kitus siųstuvus, kurie būtų tinkamesnėje geografinėje plotmėje lietuvių tautai pasiekti“ (GALVA, Gediminas. Lietuviškosios informacijos uždaviniai. *Tėviškės žiburiai*, 1965 07 15, p. 2).

¹⁴ Standartinė Madrido radijo stoties programa. *LCVA*, f. 677, ap. 1, b. 404, l. 130; [Manilos radijo stoties] Standartinė programos dalis. Ten pat, b. 402, l. 29. Laidos buvo baigiamos žodžiais: „Lietuvi, nenustok tikėjęs Lietuvos laisvei!“ (Madrido), „Broliai ir sesės lietuviai, gaivinkime viltį, jog ateis laikas, kada visi lietuviai, plačiajame pasaulyje išblaškyti, vėl galės grįžti į laisvei prisikėlusią savo tėvų žemę – Lietuvą“ (Manilos).

¹⁵ DANYTĖ, Milda. Tarp VLIK'o ir Vatikano: Vatikano radijo lietuviškų valandėlių kūrimo stadijoje (1947–1960). *Priklausomybės metų (1940–1990) lietuvių visuomenė: pasipriešinimas ir / ar prisitaikymas*, p. 114; Vyr. Lietuvos Išlaisvinimo Komiteto darbai. Juozo Audėno informacinio pranešimo, padaryto VLIK'o Tarybos posėdyje 1964 m. spalio 3 d., santrauka. *Draugas*, 1964 10 10, p. 3.

lenkų, čekų, vengrų ir kt. kalbomis (vėliau transliuota 16 kalbų). VLIK'as sąmoningai siekė įsitraukti į transliacijas ne Sovietų Sąjungos, o Vidurio Rytų Europos tautoms. Laidos SSRS satelitų auditorijai iš anksto formavo nuomonę, kad Ispanija „vienintelė nesivaržo kad ir labai galingos Rusijos“¹⁶, kad „Madrido radio anti-komunistinės programos laikomos vienos populiariausių Tarybų Sąjungos pavergtojoje teritorijoje“¹⁷.

Lietuviškų transliacijų iš Madrido siekta nuo 1951 m. vasaros (kitais duomenimis, net nuo 1949 m.¹⁸), kai Ispanijoje lankėsi VLIK'o įgaliotinis vyskupas Vincentas Brizgys. Jis susitiko su valdžios atstovais (užsienio reikalų, informacijos ir turizmo ministrais), nuncijumi Madride ir Ispanijos Katalikų bažnyčios vadovais, katalikiškos spaudos leidėjais¹⁹. Vis dėlto lietuviškas laidas pavyko pradėti tik 1955 m. sausio 2 d. (beje, netrukus ir estiškas), iš pradžių 10 min., o po poros mėnesių – 15 min. trukmės²⁰. Jos transliuotos beveik 10 metų, VLIK'ui finansuojant kunigo Kazimiero Patalavičiaus ir iš Vokietijos į Madridą specialiai tai misijai persikėlusio teisininko Justino Lukošiaus darbą. Jie oficialiai veikė kaip *Vykdomosios VLIK'o Tarybos Radijo biuras Madride*, toks buvo lietuviškos redakcijos grifas. Redakcijai pavyko sutelkti išėivijoje būrį kūrybingų nuolatinių bendradarbių, iš Europos šalių bei JAV siuntusių į Madridą aktualesnius tekstus, anuomet vadintus „skriptais“.

Teisinantis techninėmis kliūtimis (buvo pradėti naujos galingesnės transliacijų stoties statybos darbai) 1965 m. birželio 1 d. lietuviškos laidos iš Madrido metams buvo sustabdytos²¹, tačiau tam laikui prabėgus nebeatnaujintos. VLIK'as nesusitaikstė su programos nutraukimu – Komiteto pirmininko Juozo Kęstučio Valiūno ryšių Ispanijos verslo ir politikos sluoksniuose dėka 1969 m. spalio 1 d. jos buvo atnaujintos²² (kaip ir anksčiau, triskart per dieną dviem bangomis).

¹⁶ KIPRIUS, J. Kas girdisi per Europos radiją? *Draugas*, 1950 04 14, p. 1.

¹⁷ Madride prabilis lietuviškas radijas. *Tėviškės žiburiai*, 1954 10 28, p. 3.

¹⁸ Ten pat.

¹⁹ Vysk. Brizgys lankėsi Madride ir Lisabonoj. *Dirva*, 1951 07 19, p. 1.

²⁰ Nuo 1959 m. gruodžio 31 d. vakarinės lietuviškos programos (transliuotos nuo 21.30 iki 21.45 val. Lietuvos laiku) pradėtos kartoti dviem bangomis kitos dienos ryte (8.30–8.45 val. Lietuvos laiku); nuo 1961 m. lapkričio 6 d. laidos transliuotos triskart per dieną (kartojama 8.30 ir 17.45 val. bei nauja laida 21.30 val.), sekmadieniais bei švenčių dienoms buvo rengiama religinė programa (Madrido radijo lietuviška valandėlė. *Tėviškės žiburiai*, 1960 12 01, p. 4; Stiprėjanti Lietuvos laisvinimo veikla. Ten pat, 1961 12 14, p. 9).

²¹ Su dar 10 kitų tautų programų, nors laidos kroatų, lenkų ir ukrainiečių kalbomis buvo prailgintos iki valandos ir tęstos (Sustabdyta lietuvių radijo programa. *Tėviškės žiburiai*, 1965 07 01, p. 1; UPĖNAS, A. Ar galim išgelbėti lietuvišką žodį Madride? *Darbininkas*, 1966 08 17, p. 3).

²² VLIK'o veiklos 1969 m. apyskaita. Dr. B. Nemicko, VLIK'o vicepirmininko, pranešimo seimui mintys. *Draugas*, 1969 12 12, p. 2. Atkuriamos programos bendradarbius padėjo sutelkti J. Lukošius. 1970–1972 m. jai vadovavo jėzuitas dr. Anicetas Tamošaitis, kurį VLIK'ui prašant 2 metams delegavo Lietuvos jėzuitų provincija iš Čikagos. Pasibaigus sutarties laikui, jį pakeitė Virginija Krivyte (ji, gimusi karo pabėgėlių šeimoje Vokietijoje, baigė ispanų kalbos studijas Bufalo universitete, sutiko laikinai padirbėti Madrido radijo stotyje atvykusi stažuotis su grupe Rochesterio universiteto studentų, kurių studijoms vadovavo). V. Krivytei išvykus, lietuvišką programą iki jos uždarymo rengė kunigas K. Patalavičius.

Vis dėlto tokio intensyvumo laidos rengtos tik kelerius metus: 1976 m. gegužės 31 d. nuskambėjo paskutinė VLIK'o laida per Madrido radijo stotį. Tai buvo pasikeitusios po Francisko Franko mirties Ispanijos vyriausybės politinis sprendimas²³. Nujaučiant programos lietuvių kalba uždarymą (po to, kai 1976 m. pradžioje ši stotis nutraukė transliacijas į komunistinius kraštus, laikiną neoficialią išimtį suteikdama tik lietuviams ir ukrainiečiams), VLIK'o vadovybė mėgino gelbėti transliacijas: Lietuvių kolegijos Romoje vadovas Ladas Tulaba kreipėsi į Vatikano ir Ispanijos Bažnyčios atstovus, tačiau, anot jo, Ispanijos vyriausybė „nusilenkė Maskvos reikalavimams“ ir visas antikomunistines laidas nutraukė²⁴.

VLIK'o programa per Manilos radijo stotį „Veritas“. Lietuviška kasdieninė 25 min. trukmės programa per Filipinų Katalikų bažnyčiai pavaldžią radijo stotį „Veritas“²⁵ imta transliuoti VLIK'o pirmininko J. K. Valiūno pastangomis. Jis turėjo toje šalyje komercinių ryšių su pramonininkais, prekybininkais, diplomatais, dažnai ten lankėsi. 1968 m. kovo mėn. nuvykęs kaip Komiteto pirmininkas jis realizavo politinius tikslus: po susitikimų su aukšto rango valdininkais ir prezidentu Ferdinandu E. Marcosu paskyrė Maniloje gyvenantį verslininką Romualdą Vildžių VLIK'o įgaliojiniu Filipinuose²⁶ ir inicijavo radijo transliacijas. Kaip rašė atsiminimuose:

*Labiausiai man rūpėjo surengti Filipinuose radijo laidas lietuviams, nutremtiems į Sibirą [...] Jie ten gyvena visiškai atkirsti nuo bet kokios informacijos iš Vakarų ir netgi nuo okupuotos Lietuvos spaudos, pasmerkti surusėti ir išnykti.*²⁷

Tuomet manyta, kad rytiniuose SSRS regionuose gyvena apie 200 tūkst. lietuvių²⁸, o Tautos fondo pirmininkas prelatas Jonas Balkūnas, kviesdamas pasaulio lietuvius aukoti naujai programai, teigė, kad Sibire gyvena apie 175 tūkst. lietuvių, iš jų 30 tūkst. turi aukštąjį išsilavinimą²⁹. Vėliau išleistuose atsiminimuose J. K. Valiūnas minėjo tik 100 tūkst. lietuvių³⁰, tačiau visi šie hipotetiniai skaičiai prasilenkė su

²³ [Žinutė]. *Darbininkas*, 1976 05 21, p. 8.

²⁴ TULABA, Ladas. *Nuo Dusios iki Tiberio: atsiminimai*. Chicago: Draugas, 1995, t. 3, p. 275–276.

²⁵ Trumpųjų bangų radijo stotis „Veritas“ transliacijas Tolimųjų Rytų katalikams pradėjo 1969 m. balandžio mėn. Įdomu, kad stoties pašventinimo iškilmėse su kardinolo Antonio Samorė vadovaujama Vatikano misija dalyvavo prelatas Vincas Mincevičius (1969 04 19 V. Mincevičiaus raštas Eltos redakcijai. LCVA, f. 677, ap. 1, b. 402, l. 1). Katalikiškos programos iš Filipinų anuomet transliuotos Vietnamui, Tailandui, Indijai ir Ceilonui. Radijo stotis „Veritas“ veikia iki šiol, transliuoja religines programas 18 kalbų.

²⁶ VALIŪNAS, Juozas Kęstutis. *Tau, Lietuva*. Vilnius: Pradai, 1996, p. 110. Atkūrus nepriklausomybę, R. Vildžius ilgai ėjo Lietuvos garbės konsulo Filipinuose pareigas.

²⁷ Ten pat, p. 111.

²⁸ Radijas Sibirui. *Tėviškės žiburiai*, 1972 01 27, p. 1.

²⁹ 1970 06 16 TF [Tautos fondo] pirmininko prelato Balkūno kreipimasis į laisvojo pasaulio lietuvius. LCVA, f. 677, ap. 1, b. 402, l. 19.

³⁰ VALIŪNAS, Juozas Kęstutis. *Tau, Lietuva*, p. 111.

tikrove. Iki 8-ojo dešimtmečio pradžios dauguma represuotųjų, išgyvenusių įkalinimą lageriuose ir tremtyje, jau buvo grįžę į Lietuvos SSR ar išsiskirstė ne tokiose atšiauriose SSRS platumose (specialiųjų gyvenviečių sistema SSRS buvo išardyta 1965 m.).

VLIK'ui nepavyko surasti bendradarbių ir organizuoti programos pačioje Maniloje³¹, todėl 1970 m. liepos 1 d. pradėtas transliuoti laidas iš pradžių organizavo J. Audėnas ir R. Vildžius. Jų paskatinti laikinai įsitraukė keletas bendradarbių – JAV miestuose veikiančių lietuvių radijo valandėlių vedėjai (Romas Kezys, Juozas Stempužis ir Petras Viščinis). Galiausiai buvo sutarta, kad nuo 1971 m. sausio programų turiniu rūpinsis Madrido radijo darbuotojai, savo kasdieninius 15 min. trukmės tekstus pratęsdami iki 25 min.³² Jų įrašytos juostos būdavo siunčiamos į Filipinus oro paštu. VLIK'as išmokėdavo talkininkams kuklią 5 dol. sumą už programos parengimą, apmokėdavo siuntimo išlaidas³³. Toks finansavimas nebuvo pakankamas – Madrido radijo darbuotojai vis pasiskųsdavo nuo pesetos infliacijos tempo atsiliekančiu ir nereguliariai išmokamu atlyginimu, augančiomis pašto išlaidomis. Biudžeto deficitą rodo ir tai, kad panaudotos magnetinės juostos būdavo grąžinamos pakartotiniams įrašams.

Manilos radijo transliacijos kurį laiką traktuotos kaip svarbus VLIK'o laimėjimas, tačiau jos truko nepilnus 4 metus, iki 1974 m. kovo mėn. Matyt, nebuvo gauta pakankamo atsakomojo ryšio, susigriebta, kad Sibire liko nedaug lietuvių, kad vargingai besiverčiantys Sovietų Sąjungos gyventojai neturi kokybiškų trumpųjų bangų radijo imtuvų. Laida nutrūko nepastebimai, kurį laiką tikėtasi, kad laikinai: Tautos fondas kelerius metus dar įtraukdavo Manilos radijo stoties lietuvišką programą į VLIK'o išlaikomų laidų sąrašą³⁴. Filipinams užmezgus diplomatinius santykius su SSRS (1976 m.), vilčių atgaivinti transliacijas nebeliko.

³¹ Likus mažiau nei mėnesiui iki lietuviškos laidos per stotį „Veritas“ transliacijos pradžios, vis dar buvo sprendžiamas jos organizavimo klausimas. Pradinis planas dėl bendradarbiavimo su Vatikano ir Romos radijo stotimis žlugo, kai susitikęs su Vatikano valstybės sekretoriumi ir Italijos radijo vadovybe prelatas V. Mincevičius sužinojo, jog vengdamos diplomatinių incidentų jos jokių būdu negali perduoti savo programų per kitų šalių radijo stotis. „Net ir lietuviškųjų programų vadovybei negalima leisti, kad pastoviai kalbėtų per užsienio radiofonus“ – informavo VLIK'o vicepirmininką prelatas (1969 07 21, 1970 06 03 raštai Juozui Audėnui. LCVA, f. 677, ap. 1, b. 402, l. 3, 13).

³² 1970 12 15 J. Audėno raštas „visiems radijo stoties Veritas transliuojamų programų ruošėjams“. Ten pat, b. 402, l. 74. Prie 250 dol. algos jiems būdavo išmokamas 100 dol. priedas.

³³ 1970 08 06 J. Audėno raštas Vaciumi Urbonui. Ten pat, l. 60. Vienas talkininkų apskaičiavo, kad laidos parengimas kainuoja mažiausiai 25 dol.

³⁴ Atlik pareigą Tėvynei – aukok Tautos Fondui. *Tėviškės žiburiai*, 1976 02 05, p. 3.

2 lentelė

Lietuviškos radijo programos 1940–1990 m.

Radijo stotis	Programų trukmė	Programų vadovai	Pastabos
Vatikano radijas	1940 11 27–1941, 1946 06 08 – tęsiama	Iki 1950 m. kun. Vytautas Balčiūnas, prel. Ladas Tulaba; 1950–1988 kun. Vytautas Kazlauskas, 1988–1993 kun. Vincentas Pupinis SJ	Iki 1948 m. sausio kartą per 2 savaites, nuo 1948 m. balandžio – dukart per savaitę, nuo 1949 m. – 4 kartus per savaitę, nuo 1958 m. – kas vakarą 15 min. ir sekmadienio rytais 30 min. Po VLIK'o pirmininko J. K. Valiūno susitikimo 1966 m. su Vatikano valstybės sekretoriumi kardinolu A. G. Cicognaniu kasdieninės programos buvo pailgintos iki 30 min.
„Amerikos balsas“ iš Niujorko / iš Vašingtono	1951 02 16–2004 02 27	Juozas Bronius Laučka, 1951 08 02–1974 Konstantinas Rudaminas Jurgėla, 1974–1976 Antanas Vaičiulaitis, 1976–1986 Alfonsas Petrutis, 1986–1995 Romas Sakadolskis	15 min. vakarais kasdien, nuo 1951 06 03 – dvi programos kasdien po 15 min.; laidos kartojamos tris kartus.
„Amerikos balsas“ iš Miuncheno	1952 05 15–1958 08 31	Juozas Bronius Laučka	15 min. vakarais kasdien, nuo 1955 01 30 – 30 min.
Romos radijas (Italijos visuomeninis transliuotojas „RAI International“)	1952 05 04–2007 09 30	Juozas Gailius ir kt.	1952 m. kasdien 15 min. vidudienį, nuo 1953 10 01 – 20 min. vakarais (22.50–23.10 val. Lietuvos laiku).
Madrido nacionalinis radijas	1955 01 02–1965 05 31, 1969 10 01–1976 05 31	1955–1965 kun. Kazimieras Patalavičius SDB, 1970–1972 04 kun. Anicetas Tamošaitis SJ, 1972 04–1974 05 14 Virginija Krivytė 1974 05 14–1976 05 31 kun. Kazimieras Patalavičius SDB	10 min. kasdien, nuo kovo mėn. – 15 min.; nuo 1958 m. kartojama kitos dienos ryte, nuo 1961 m. – kartojama ryte ir popietę. Madride nuolat dirbo du VLIK'o išlaikomi bendradarbiai. 1976 m. pavasarį programa apribota religiniu turiniu ir imta transliuoti du kartus per savaitę – trečiadieniais ir šeštadieniais.

Manilos radijo stotis „Veritas“	1970 07 01–1974 03	Romualdas Vildžius	Kasdien po 25 min. – 7.30 val. ryte ir kartojama 20.00 val. Rytų Sibiro laiku (tarp Jakutsko ir Irkutsko). Programą rengė Madrido radijo darbuotojai, pasiūsdami juostas oro paštu R. Vildžiui.
Laisvės radijas	1975 01 04–1984 01 30	1975–1978 Juozas Bronius Laučka, 1978–1984 Kajetonas Julius Čeginskas	Transliuota iš Miuncheno kartą per savaitę, nuo 1975 m. kovo mėn. – kasdien. Keliskart kartojama 30 min. programa. 1984 10 08 Lietuvos, Latvijos ir Estijos radijo programų tarnybos perkeltos į Laisvosios Europos radiją.
Laisvosios Europos radijas	1984–2004	1984–1989 Kajetonas Julius Čeginskas, 1989–2000 Kęstutis K. Girnius, 2001–2004 Saulius Tomas Kondrotas	1990 m. Vilniuje įkurtas Laisvosios Europos radijo biuras. Nuo 1995 m. transliuota iš Prahos.

VLIK'o transliacijų turinys. Madrido ir Manilos radijo lietuviškų programų turinys buvo konstruojamas pasitelkus VLIK'o leidžiamų Eltos biuletenių medžiagą, išėivijoje leistą periodiką. Suprantama, tai nebuvo kasdienių žinių iš okupuotos Lietuvos šaltinis. Laidose minėtos Lietuvos valstybingumui svarbios datos, reaguota į svarbiausius įvykius (pvz., išėivijoje organizuotas politines demonstracijas, Simo Kudirkos ir kitų asmenų pabėgimą iš SSRS, disidentų veiklą), medžiaga imta iš pagrindžio spaudos („Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronikos“ ir kt.). Daug dėmesio skirta lietuvių išėivijos politiniam veikimui, kultūriniam gyvenimui, skaitytos ištraukos iš naujausių istorinių bei grožinės literatūros knygų, būta poezijos deklamacijų. Laidose nuskambėdavo liaudies dainų įrašų³⁵. Madride nemažai brangių eterio minučių tekdavo skirti Ispanijos žinioms, nes to reikalavo radijo stoties vadovybė.

Skirtingai nuo kitų lietuviškų radijo programų, necenzūruojamose Madrido ir Manilos³⁶ lietuviškose laidose buvo galima pasisakyti drąsiau. Ypač po Vengrijos sukilimo numalšinimo, kai Vakarų radijo stotimis gerokai nusivilta. Kaip 1958 m.

³⁵ Lietuviškųjų radijo laidų sąstatas Madride. 1976.I. mėnuo. LCVA, f. 677, ap. 1, b. 404, l. 163 ir kt.; Lietuvių radijo siuntos iš Filipinų, 1971 balandis. Ten pat, b. 403, l. 14–17; 1972 m. rugsėjo ir spalio mėn. Manilos radijo programai naudoti straipsniai. Ten pat, b. 402, l. 104–106; ir kt.

³⁶ Apie Manilos radijo transliacijų cenzūrą R. Vildžius rašė: „Nors mes kalbėsime laisvai, bet ypatingai brutalių žodžių – keiksmažodžių Lietuvos okupantui nereikia vartoti – tai pageidavo stoties vadovybė. Tačiau faktus galima dėstyti“ (1970 06 19 raštas P. Viščiniui. Ten pat, b. 402, l. 20).

ironizavo Tautos fondo pirmininkas prelatas J. Balkūnas, „Amerikos Balsas jau beveik nebepatarnauja laisvinimo reikalams. Apie tai [apie laisvinimą – R. L.] į kraštą kalbėti nevalia. Jis turi kalbėti tik apie gražų demokratišką Amerikos gyvenimą. Oficialios įstaigos aiškiai taikosi prie sugyvenimo su Maskva dvasios“³⁷. Tuo metu Madrido radijas, VLIK'o pirmininko J. K. Valiūno vertinimu, buvo „aštresnis ir politiškesnis“:

*Palyginti su kitomis lietuviškomis stotimis [...] Amerikos balsas ir Romos radijas atrodė kiek bespalviai, o Vatikano radijas, kaip ir priklauso ex definitione, ribojosi daugiau religiniais reikalais.*³⁸

Apie Madrido radiją 1960 m. rašyta:

*Lietuvių radijo valandėlė Madride išskirtina iš kitų lietuviškų laidų kituose kraštuose, nes čia lietuviškas žodis turi didelę laisvę. Kalbėk apie tarptautinę politiką, ryškink lietuvių politinę veiklą, žvelk į gyvenimą pavergtoje Lietuvoje, skleisk lietuvių mokslinius, kultūrinius ar meninius laimėjimus – niekas nedraudžiama ir nevaržoma.*³⁹

Vis dėlto atnaujinus lietuvišką laidą po ketverių metų pertraukos (1969 m. rudenį), situacija Madride jau buvo pasikeitusi. Laidos vedėja Virginija Krivyte išpėjo J. Audėną, kad radijo direkcijos instrukcija apribojo jos pranešimus oficialaus Ispanijos informacijos ministerijos biuletenio medžiaga, kitam turiniui reikėjo atskiro leidimo. „Eltos biuletėnis klaidingai skelbė, kad nėra suvaržymų Madrido stotyje. Iš tikrųjų neturime transliuoti nieko politinio apie savo kraštus“⁴⁰, – rašė ji. Tiesa, radijo stoties direkcijai nereikalaujant transliuojamo turinio vertimo į ispanų kalbą, lietuviai elgėsi savo nuožiūra. Pasekmių prisibijota: lietuvišką laidos tekstą privalėdama pateikti trimis egzemplioriais V. Krivyte nuogaštavo, kad tarptautiniai žodžiai „okupacija“, „komunistai“ ir pan. gali savaime atskleisti netoleruojamą turinį⁴¹, todėl direkcijai pateikdavo ne transliuoto teksto fotokopijas, o pakoreguotą mašinraštį⁴².

F. Frankui atsisakius ministro pirmininko pareigų, kurias jis ėjo nuo 1938 m., tokių parankių cenzūros spragų radijo stotyje nebeliko: tuometinis lietuviškos programos vedėjas kunigas K. Patalavičius paprašė VLIK'o nesiuntinėti labai aštrių antikomunistinių straipsnių, nes politika pasikeitusi ir nėra galimybės transliuoti juos Lietuvon⁴³.

Transliacijų atgarsiai. Visų lietuviškų radijo laidų organizatoriai buvo sunkioje situacijoje – Vakarų pusrutulyje jos nebuvo girdimos (todėl rėmėjai nežinojo jų kokybės, detalesnio turinio). Laidų vedėjai su VLIK'u nieko konkretaus nežinojo ir apie

³⁷ Toronte lankėsi Tautos fondo pirm. prel. Balkūnas. *Tėviškės žiburiai*, 1958 01 16, p. 3.

³⁸ VALIŪNAS, Juozas Kęstutis. *Tau, Lietuva*, p. 132–133.

³⁹ Lietuviškas laisvojo pasaulio ir sovietų propagandos dialogas. *Į laisvę*, 1960, Nr. 21, p. 11.

⁴⁰ 1972 08 05 V. Krivytės raštas J. Audėnui. LCVA, f. 677, ap. 1, b. 407, l. 62.

⁴¹ 1972 11 08 V. Krivytės raštas J. Audėnui. Ten pat, l. 76.

⁴² 1971 07 01 V. Krivytės raštas J. Audėnui. Ten pat, l. 50.

⁴³ 1973 05 25 K. Patalavičiaus raštas J. Audėnui. Ten pat, l. 100.

Madrido bei Manilos radijo laidų girdimumą Lietuvoje ar Sibire. Apie tai, kad Vakarų radijo stočių klausomasi, iševijoje spręsta iš dviejų šaltinių: piktos sovietinės pusės reakcijos – žiniasklaidos išpuolių prieš „priešiškus užsienio balsus“, desperatiškų pastangų juos blokuoti, taip pat iš Lietuvos SSR atvykusiųjų apklausų (emigrantų ir turistų).

Šie šaltiniai liudija, kad Lietuvoje labiausiai buvo klausomasi „Amerikos balso“ ir Vatikano stočių lietuviškų laidų. Kitų radijo transliacijų vedėjai tokios informacijos stigo ir jautė nemažą įtampą, aukotojų spaudimą. Jų darbo sąlygos buvo nepavydėtinos. VLIK'o pirmininkas J. K. Valiūnas situaciją Madride apibūdino taip: „Reikia pasakyti, kad tai buvo sunkus darbas be jokių atostogų, atlyginamas itin kukliai, todėl reikalaujantis didelio pasiaukojimo.“⁴⁴ Nederėtų ignoruoti ir psichologinio spaudimo, kurį jautė antikomunistinio fronto savanoriai radijo stotyse. Įprasta praktika buvo maskuoti bendradarbius ir laidų vedėjus slapyvardžiais⁴⁵.

1960 m. siūlyta Madrido radijo girdimumą ištirti, įrašant laidas į magnetines juostas Suomijoje, Švedijoje ar Lenkijoje. „Peržvelgus Madrido radijo lietuviškas laidas peršasi išvada: nedelsiant ir pagrindinai ištirti jų girdimumą Lietuvoje. Pajėgta jas suorganizuoti, sugebama išlaikyti, tad privalu ir įsitikinti jų prasmingumu, kad įdedamas darbas neliktų tik tyruose paklydėlio šauksmu“⁴⁶, – raginta spaudoje. Toks tyrimas, atrodo, nebuvo atliktas, bet imtasi kitų priemonių. J. Lukošius 1963 m. pavasarį informavo VLIK'o pirmininką, kad per tris mėnesius kasdien Madrido transliacijų klausytojams buvo skelbiami adresai Vienoje ir Stokholme, prašant pasisakyti apie laidas. Susirūpinta, kad jais nebuvo gauta nė vieno atsiliepimo (beje, žinių apie šio transliuotojo girdimumą neturėjo ir estai)⁴⁷.

Iš Čikagos į Madridą atvykęs dirbti atnaujintoje VLIK'o programoje kunigas Anicetas Tamošaitis taip pat domėjosi jų girdimumu Lietuvoje. Atgarsį apie savo vedamas laidas jis mėgino užčiuopti susirašinėdamas su klasės draugais Lietuvoje ir Vatikane gyvenančiais kunigais. 1970 m. rudenį jis nerimavo, kad „Madrido radijo siuntos Lietuvoje greičiausiai suvis negirdimos“⁴⁸. Pasiteiravęs kolegų, dirbusių tos stoties latvių ir estų redakcijose, sužinojo, jog ir jie neturi atgarsių iš savo šalių. Svarstyta, kad laidas transliuojantis siųstuvus yra pernelyg silpnas, kad šią antikomunistinę stotį sovietai

⁴⁴ VALIŪNAS, Juozas Kęstutis. *Tau, Lietuva*, p. 131. Valiūnas atsiminimuose užsiminė, kad transliacijos nutrūko dėl personalo stokos. Darbą iš tiesų labai apsunkino vis sunkiau suvaldoma dviejų minėtų darbuotojų nesantaika (1963 10 10 K. Patalavičiaus raštas VLIK'o pirmininkui Antanui Trimakui. *LCVA*, f. 677, ap. 1, b. 405, l. 36 ir kt.).

⁴⁵ Baimindamasis dėl okupuotoje Lietuvoje likusių brolių ir seserų saugumo kunigas salezietis K. Patalavičius prisistatydavo Taikūnu, prašė VLIK'o negarsinti jo pavardės, atsisakė suteikti žinių apie radijo stoties veiklą žurnalistui, norėjusiam parašyti straipsnį. J. Lukošius savo tekstus spaudai pasirašinėjo Augustino Upėno slapyvardžiu. Viešumo vengė ir V. Krivytė, kurios prašymu neminėta jos pavardė spaudoje ir *Lietuvių enciklopedijos* straipsnyje apie radijo transliacijas, kurio ji apskritai ragino atsisakyti.

⁴⁶ Lietuviškas laisvojo pasaulio ir sovietų propagandos dialogas. *Į laisvę*, 1960, Nr. 21, p. 13.

⁴⁷ 1963 03 04 J. Lukošiaus raštas A. Trimakui. *LCVA*, f. 677, ap. 1, b. 405, l. 23.

⁴⁸ 1970 09 29 A. Tamošaičio raštas J. Audėnui. Ten pat, b. 406, l. 155.

totaliai blokuoja. Po metų A. Tamošaitis rašė J. Audėnui esąs „visiškai įsitikinęs“, kad Madrido radijo žmonės Lietuvoje negirdi, ir keliskart siūlė programą uždaryti, jai skiriamas lėšas panaudoti racionaliau⁴⁹. Jis kategoriškai atsisakė pratęsti sutartį ir sukėlė daug sumaišties, savo nuomone apie „tuščią ir bevaisį“ darbą Madride pasidalijęs su „skriptus“ radijui rašiusiais išeivijos rašytojais bei žurnalistais. VLIK'ui teko ieškoti ne tik naujo laidų vedėjo, bet ir naujų bendradarbių⁵⁰.

Tos pačios nuomonės A. Tamošaitis laikėsi ir apie transliacijas per Manilos radiją (kurio programas rengė), ypač po to, kai paštas jam gražino neatplėštą 32 juostų, pasiųstų tam radijui, siuntą. Tamošaitis spėjo, kad jei tų siuntų Maniloje niekas nepasigedo, tai 4 mėnesius lietuviškos laidos apskritai nebuvo transliuojamos⁵¹. Sunku pasakyti, kiek buvo pagrįsti jo nuogastavimai. Incidentas dėl juostų gražinimo neturėjo pasekmių, R. Vildžiui paaiškinus, kad Maniloje buvo naudotasi turimų įrašų atsargomis⁵², transliacijų finansavimas tęstas. VLIK'o vadovai oficialiai laikėsi nuomonės, kad transliacijos iš Madrido sovietų smarkiai trukdomos, bet girdimos⁵³.

Išvados

VLIK'as dėjo visas pastangas, kad toli nuo okupuotos Lietuvos jaustų jos gyvenimo pulsą ir informuotų pasaulį apie sovietų režimo politiką bei sovietizavimo pasekmes. Buvo sukurta informacijos kaupimo ir sklaidos struktūra: Komitetas svarbiausiomis pasaulio kalbomis leido ir visuose žemynuose platino Eltos biuletenius, organizavo radijo laidų transliacijas okupuotai Lietuvai. Pagrindinis jo nuopelnas buvo nuolatinis, dešimtmečius trukęs informacijos apie Lietuvą srautų koordinavimas bei tikslingas dalijimasis ja su JAV ir Vakarų Europos šalių žinių agentūromis, radijo stotimis, įtakingais politikais ir kitais adresatais.

VLIK'as surado kelius į drąsiausiai antikomunistinį turinį skleidusias Madrido ir Manilos radijo stotis, du dešimtmečius (1955–1976 m.) tiesiogiai disponavo eterio laiku. Tiesa, šių dviejų transliacijų poveikis lietuviams už geležinės uždangos nebuvo itin reikšmingas, nes populiariausių radijo stočių sąrašė čia buvo „Amerikos balsas“ ir Vatikanas. Dėl silpnų siųstuvų ir sovietų režimo pastangų blokuoti Vakarų radijo stotis VLIK'o rengtų Madrido lietuviškų programų girdimumas Lietuvos SSR buvo ribotas, o Sibiriui transliavusi Manilos radijo stotis „Veritas“ lietuviškai prakalbo

⁴⁹ 1972 04 24 A. Tamošaičio raštas J. Audėnui. Ten pat, b. 407, l. 25.

⁵⁰ 1972 07 14 Vlodo Barėno raštas J. Audėnui; 1972 07 21 J. Audėno raštas V. Krivytei. Ten pat, l. 54, 60; ir kt.

⁵¹ 1972 02 28 A. Tamošaičio raštas J. Audėnui. Ten pat, b. 407, l. 34.

⁵² 1972 07 21 J. Audėno raštas V. Krivytei. Ten pat, l. 60.

⁵³ Sustiprinamas lietuviško radijo žodis į Lietuvą. *Darbininkas*, 1958 06 17, p. 5; Dešimtmetis lietuviškam žodžiui Madride. *Eltos informacijos*, „B“, 1964, Nr. 12, p. 13–14; 1972 09 14 J. Audėno raštas V. Krivytei. *LCVA*, f. 677, ap. 1, b. 407, l. 73.

pavėluotai, kai lietuviai jau buvo apleidę lagerius ir tremties vietas SSRS gilumoje. Vis dėlto aprūpindamas Vakarų šalių visuomenės informavimo priemones aktualia informacija, VLIK'as vaidino svarbų vaidmenį antisovietinėje žiniasklaidoje.

Šaltiniai

1. *Aidai* [Vokietijoje ir JAV leistas kultūros žurnalas], 1963.
2. *Akiračiai* [Čikagoje Santaros–Šviesos federacijos leistas laikraštis], 1985.
3. *Darbininkas* [JAV leistas katalikų laikraštis], 1956–1976.
4. *Dirva* [Klivilande leistas savaitraštis], 1951–1959.
5. *Draugas* [Čikagoje leidžiamas laikraštis], 1954–1976.
6. *Į laisvę* [Lietuvių fronto JAV leistas žurnalas], 1960.
7. *Lietuvių dienos* [Los Andžele leistas žurnalas], 1953–1980.
8. *Mūsų Lietuva* [Brazilijos lietuvių žurnalas], 1975.
9. *Naujienos* [Amerikos lietuvių socialistų sąjungos laikraštis], 1956.
10. *Tėviškės žiburiai* [Toronte leistas Kanados lietuvių savaitraštis], 1958–1976.
11. ARLAUSKAITĖ-ZAKŠAUSKIENĖ, Inga. Laisvosios Lietuvos komiteto JAV veikla. *Lietuvos istorijos studijos*, 2013, Nr. 31, p. 115–137.
12. ARLAUSKAITĖ-ZAKŠAUSKIENĖ, Inga. *Vilties desantas. JAV radijo transliacijos į Sovietų Lietuvą*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2019.
13. BAGUŠAUSKAS, Juozapas Romualdas. Užsienio radijo laidos tautos kovoje dėl laisvės sovietinio režimo metais. *Genocidas ir rezistencija*, 2001, Nr. 2, p. 62–91.
14. BUŠKEVIČIENĖ, Angelė; KUBILIUS, Valdas. *Monsinjoras Vytautas Kazlauskas: Tiesa padarys jus laisvus*. Kaunas: Pasaulio lietuvių centras, 2010.
15. DANYTĖ, Milda. Tarp VLIK'o ir Vatikano: Vatikano radijo lietuviškų valandėlių kūrimo studijoje (1947–1960). *Priklausomybės metų (1940–1990) lietuvių visuomenė: pasipriešinimas ir / ar prisitaikymas*. Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 104–114.
16. GIRNIUS, Kęstutis K. Radijo laidos Lietuvai. *Lietuvos naikinimas ir tautos kova (1940–1998)*. Sudarė I. Ignatavičius. Vilnius: Vaga, 1999, p. 532–534.
17. *Kaip VLIK'as palaiko ryšį su kraštu, arba kas yra VLIK'o radio tarnyba*. New York, 1956.
18. SCOTT-SMITH, Giles. The Free Europe University in Strasbourg: U.S. State-Private Networks and Academic „Rollback“. *Journal of Cold War Studies*, 2014, Vol. 16, Nr. 2, p. 77–107.
19. TULABA, Ladas. *Nuo Dusios iki Tiberio: atsiminimai*. Chicago: Draugas, 1995, t. 3.
20. ALS., V. [Vytautas Kazimieras Alseika]. Radijo transliacijos. *Lietuvių enciklopedija*. South Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1961, t. 24, p. 344–347.
21. VALIŪNAS, Juozas Kęstutis. *Tau, Lietuva*. Vilnius: Pradai, 1996.

VLIK Media in the West: ELTA bulletins and Radio Broadcasts to Occupied Lithuania

Dr. Regina Laukaitytė

The Lithuanian Institute of History, Tilto g. 17, LT- 01101 Vilnius, Lithuania
E-mail: regilauk@gmail.com

Summary

The article focuses on the media outlets of the Supreme Committee for the Liberation of Lithuania (VLIK), which united Lithuanian political organisations in exile after World War II. Drawing from diaspora periodicals, memoirs, and archival sources, the article explores previously unaddressed historiographical questions: 1) how the dissemination of information about occupied Lithuania, inspired by VLIK, operated in the West; and 2) how the transmission of news to occupied Lithuania via radio was organised.

VLIK, which operated first in Germany and later in the United States was the central coordinating body for collecting and disseminating information about occupied Lithuania. The committee worked in collaboration with anti-communist organisations supported by U.S. institutions and benefited from their financial backing. A relatively effective structure was established: VLIK analysts searched for relevant information in the media of the Lithuanian SSR and the Soviet Union, recorded testimonies and impressions from those who visited or emigrated from Lithuania, and even operated a monitoring station in West Germany from 1952 to 1963 that tracked broadcasts from Vilnius radio and distributed summaries of them.

To disseminate information, from 1945 to 1991, the Lithuanian Information Agency (Elta) published bulletins in eight languages (Lithuanian, German, Italian, English, French, Spanish, Portuguese, and Arabic), which were distributed across various countries. For two decades, VLIK had access to radio airtime, producing Lithuanian programmes on radio stations in Madrid (1955–1965, 1969–1976) and Manila (1970–1974). However, due to weak transmitters and Soviet efforts to block Western radio stations, the reach of VLIK's Lithuanian programmes from Madrid was limited within the Lithuanian SSR. The Manila station, Radio Veritas, began broadcasting in Lithuanian too late, as most Lithuanians had already left the camps and places of exile deep in the Soviet Union by then.

Nevertheless, by supplying Western news agencies and radio stations with current information, VLIK played a significant role in anti-Soviet media activities.

Gauta / Received 2024 01 26
Priimta / Accepted 2024 10 30